

Číslo 3. Příloha k Dk-Dialogu 3-4 / 2005
Duben 2005

Demokratický klub, Františka Křížka 1,
170 00 Praha 7

E-mail: dklub@volny.cz
<http://www.volny.cz/dklub>

Demokratický seminář

Bulletin pracovní skupiny Demokratického klubu
Obecné otázky demokracie

Luděk Rychetník

DEMOKRACIE A DEMOKRATISMUS: POKUS O OPERATIVNÍ POJETÍ

Dílčí výstup z diskusí pracovní skupiny *Obecné otázky demokracie*

PŘEDBĚŽNÉ POZNÁMKY

Nejjednodušší **kriterium demokracie**, tj. že vláda může být odvolána pokojnou cestou ve svobodných volbách, je operativní v tom smyslu, že umožňuje rozlišit demokratický režim od nedemokratického; to mělo svou důležitost zejména před rokem 1989. V současnosti však potřebujeme **operativní kritéria demokratismu**: prvků demokratické kultury a institucí, takových, kterým říkáme **garanční činitele demokracie**. Tato kritéria by měla zostrit naše rozlišovací schopnosti, umožnit se orientovat v naší postkomunistické současnosti, v konfliktním procesu vyžívání demokracie. Také explicitně formulované **hodnoty** demokracie a demokratismu mohou hrát užitečnou roli. Vrátime se k nim níže a ukážeme, že jejich formulace je užitečná zejména v kontextu institucí historicky ověřených v dlouhodobě stabilních demokraciích.

Další předběžná poznámka se týká odborného zařazení naší argumentace v souvislosti s významem historické zkušenosti s demokratickou vládou. Pohybujeme se v oblasti **politické filosofie**: o tématu demokracie (a otázkách s nimiž zápolíme) přemýšleli a psali mnozí moudří mužové, od Platona a Aristotela až po Hayeka a naše přímé současníky. Zkoumali a zobecňovali zkušenosti z politického života své doby a z historie a upozorňují nás na různá možná vidění otázek a mnohé skryté problémy a háčky. Pro zájemce si proto dovoluji upozornit na knížku *Velké postavy politické filosofie* (Žeglitz). Shrnuje

cyklus přednášek předních politologů z britských a amerických univerzit v Praze a Bratislavě v letech 1993 - 1995. Budeme se na ni odvolávat.

V třetí předběžné poznámce se pokusíme vysvětlit **pojmy**, které nám umožní vyjasnit místo hodnot a institucí ve vývoji životě společnosti. Pro objasnění nabídneme **model institucionálního a kulturního vývoje a role hodnot**. *Kulturu* chápeme v antropologickém smyslu, jako nahromaděné znalosti v nejširším smyslu slova, které se lidé učí, ať již napodobováním, nebo vyprávěním příběhů, mýtů a vysvětlováním. Znalosti vzájemně sdílíme v rodině a širší pospolitosti. Kultura je soubor úspěšných jednání a chování a jim odpovídajících hodnot a postojů: jak shánět potravu, vychovávat děti, bránit se zimě nebo nepřátelské skupině, organizovat skupinu a historicky později jak řídit stát. Kulturu si můžeme představit jako soubor myšlenkových nástrojů, s nimiž životní prostředí ovládáme, nebo jako námi v našich myslích vytvářený ochranný obal proti životnímu prostředí (viz model níže). Kvalita myšlenek, nástrojů a obalu rozhoduje o přežití skupiny a širší pospolitosti. Je zřejmé, že člověk by bez kultury nepřežil: *homo sapiens* je svou přirozeností tvorem společenským a kulturním.

Instituce je určitým ustáleným (navyklým) a ve společnosti rozšířeným vzorcem lidského chování a jednání. Váže na sebe podpůrné a stabilizující hodnoty. Příklady: trh, manželství, školní vyučování, fotbalový zápas, volby. Vzniká do značné míry spontánně, ale společnost ji časem může podpořit organizací. Instituce jsou tedy osobitou složkou kultury.

Organizace je cílevědomě vytvořená společenská struktura, zakotvená do formálních pravidel, předpisů, zákonů.

Demokracii v této souvislosti chápeme jako kulturní a institucionální komplex, který je výsledkem dlouhého civilizačního vývoje, plodem historických zkušeností.

Institucionální a kulturní vývoj si můžeme představit zjednodušeně podle následujícího modelu:

PŘIROZENOST ČLOVĚKA <=> KULTURA, INSTITUTE <=> ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ

Tento model naznačuje, že **kultura**, společenské organizace, obecní a státní instituce ve svém vývoji vychází na jedné straně z lidských **přirozených potřeb** těla i duše, které jsou stálé (jako výživa, bezpečí, společenský život ve skupinách a skupinová solidarita, potřeba svobody a důstojnosti a jejich uznání od druhých), a na druhé straně z měnícího se **životního prostředí** (přírodní zdroje, konkurenční skupiny a jednotlivci), které představuje základní fyzické meze uspokojování potřeb.

Hodnoty a náboženství jsou jádrovou součástí **kultury**: vyjadřují přirozené lidské potřeby.

Instituce, politický režim vznikají v procesu hledání, experimentování, konfliktů, trvalého lidského úsilí nalézt formu spravování (governance) lidských pospolitostí, která by uspokojovala lidské potřeby. Při tvorbě institucí se lidé řídí svými hodnotami a zároveň hledají funkční řešení, jak z hlediska získávání

obživy a pod., tak i z hlediska konkurenčního boje mezi pospolitostmi. Získané zkušenosti zpětně promítají do své hodnotové soustavy. Evoluční selekce ("přírodní" výběr) probíhá na několika úrovních: moudří lidé se učí a přebírají tvůrčím způsobem vhodné instituce (včetně kulturních prvků a hodnot – probíhá selekce institucí), méně vhodné instituce (kultura, hodnoty) mohou vést až k zániku pospolitosti (selekce pospolitostí).

I. HODNOTOVÝ ZÁKLAD DEMOKRACIE

V jednom ze základních klubových dokumentů, v *Ideji Dk*, jsou *demokracie a příznivá míra demokraticismu* samy chápány jako jedny z *nejvyšších hodnot uspořádání společnosti*. V tomto textu se pokusíme vystopovat širší hierarchii hodnot, o něž se demokracie opírá a zároveň naznačit, co vůbec můžeme od explicitní formulace hodnot očekávat.

Místo hodnot při vymezení demokracie

Hodnoty jsou nástrojem lidského rozumu, abstraktní pojmy, kterými se snažíme jednoduše a stručně vyjádřit, co je pro nás životně důležité (láska, svoboda, rovnost). Zjednodušujeme si tím složitý myšlenkový úkol jak (dobře) přežít jako jednotlivec, rodina, pospolitost. Můžeme pak o problematice mluvit, filosofovat a učit ji potomky. Diskuse o hodnotách bývají nekonečné (podobně jako diskuse o náboženství) a (podobně) nevedou ke shodě, pokud je již od začátku diskutující nesdílí. Jednak v *obecných a abstraktních hodnotách* (svoboda, rovnost, spravedlnost) každý vidíme trochu něco jiného, a jednak jejich význam nebo důležitost posuzujeme pro poněkud jiné okolnosti. Kromě toho se samy instituce jako stát nebo demokracie mění v *instrumentální hodnoty* nižší úrovně. Situaci zjednodušíme, pokud si vyjasníme místo hodnot v politologické diskusi a jmenovitě při vymezení demokracie.

Konzervativní pohled na hodnoty

Důležitý postřeh přinesl první teoretik konservatismu Edmund Burke ve svých *Úvahách o revoluci ve Francii* (1790): explicitní hodnotová soustava, soubor abstraktních pojmů zdaleka nemůže vystihnout složitost naší situace ve světě a společnosti. Většina zkušeností je zakódována v tradici (osvědčené vzorce života) a v živých institucích (viz kapitola *Edmund Burke* ve zmíněné publikaci *Velké postavy politické filosofie*). Organizované náboženství také přenáší hodnoty a vychovává k nim, jak v jednoduchých formulacích (Desatero), tak i tradicí a žijícími institucemi. Je tedy bohatší, než by mohla být pouhá explicitní soustava hodnot. Náboženství vychovává k určitému způsobu života, a tím i k určitým hodnotám. V klubové diskusi nemůžeme ale náboženství pokládat za obecně sdílené a hodnoty, k nimž vychovává, za závazné.

Liberální demokracie

Soudobá evropsko-americká představa a praxe demokracie se obvykle označuje jako *liberální* nebo *konstituční*. Vyznačuje se pluralitou politických subjektů, svobodnou soutěží o moc, vládou zákona a pevným řádem, zaručenými lidskými, občanskými a hospodářskými právy, svobodným trhem a

kapitalistickým hospodářstvím. Je plodem dlouhého, konfliktního a nerovnoměrného vývoje s přestávkami a oklikami, který však uchoval a zahrnuje nesmírné bohatství praktických zkušeností se spravováním lidských pospolitostí. V podstatě přijímáme historickou hypotézu, předkládanou americkými autory v posledních desetiletích, že politický pokrok spočívá v tom, že si národní společnosti postupně prakticky vytvářejí nebo přebírají fungující model demokracie (Huntington, Fukuyama). Jejich slabinou je však to, že řadu kulturních, hodnotových předpokladů (*prvky demokratismu*) patrně pokládají za samozřejmé a univerzální. Masaryk tuto hypotézu předjímal ve své interpretaci první světové války jako *světové revoluce*. Byl si však plně vědom důležitosti výchovy k demokracii.

Náš český a klubový úkol vidíme jako porozumět a tvůrčím způsobem vstřebat **anglo-americkou politickou tradici demokracie, vlády práva a pevného řádu**; je hlubší a bohatší, než si dovedeme představit. Na příklad její pojetí svobody je pro nás poučné: je neoddělitelná od odpovědnosti. Úkolem vládnutí (ve smyslu *governance*) je tuto nedělitelnost svobody od odpovědnosti organizačně a institucionálně zajišťovat. Podobně považujeme za jednu ze základních zkušeností i to, že fungující právní stát, pevná vláda práva, jsou nedílnou součástí demokracie. Jiným pozoruhodným bodem je rozdíl mezi *vládou zákona* a *vládou zákonem, pomocí zákonů*, který lze vystopovat až do klasické antické filosofie. V této souvislosti je užitečné promyslet kapitolu *Základy americké svobody a vlády zákona* (Ellis Sandoz v publikaci *Velké postavy politické filosofie*). Jedna z lekcí demokracie, kterou se od Američanů učili západní Němci po porážce nacismu, spočívala v seznamování se s touto tradicí.

II HODNOTOVÁ SOUSTAVA DEMOKRACIE

V souladu s předchozími úvahami můžeme předložit hierarchickou soustavu hodnot při vědomí jejich vzájemných vazeb a vztahu k institucím a garančním činitelům. (A nebo B, a-h jsou odkazy na kapitolu o garančních činitelích níže).

Tři základní univerzální hodnoty uvádíme ve slavné formulaci francouzské revoluce. Při tom máme na paměti, že se tehdy zvrhly v tyranii, neboť nebyly vyváženy hodnotami spravedlnosti a řádu a úctou k tradici.

Rovnost ve smyslu rovnosti v lidské důstojnosti. Rovnost je snad nejvíce transcendentní hodnotou: je rovností lidských bytostí před Bohem stvořitelem. Bez transcendentní víry nedává empirický smysl. Uvědomujeme si vztahy demokracie k mravním duchovním kořenům evropské civilizace, včetně *Starého zákona*. Rovnost souvisí se svobodou: otrok není roven pánu. (Aa,d,f,h, Ba,b)

Volnost ve smyslu *negativní svobody* - absence omezení. Její součástí je svoboda konkurence, soutěže ve společnosti, politice i hospodářství. (Ellis Sandoz v citované kapitole porovnává odlišné pojetí svobody mezi americkými a francouzskými revolucionáři: konstituční a náboženské oproti jakobínskému, atheistickému.) (Ab-d, Ba,b)

Bratrství: zahrnuje úctu k člověku, **spravedlnost** na úrovni mezilidských vztahů, pravdivost, poctivost, **spolehlivost** (dodržování slova a smluv). Demokracie předpokládá pospolitost lidí, kteří trvale přijali vizi pospolitosti jako své dobrovolné společné budoucnosti. Bez takové vize nelze spojit svobodu a rovnost s řádem. Historicky se takovéto vize opíraly o náboženství (řecká a římská polis, američtí otcové zakladatelé, *founding fathers*). John Lockeova společenská smlouva (jako demokratický základ svobodného státu) předpokládá vzájemnou **důvěru** mezi občany a ta se (podle něho) opírá o křesťanské náboženství. Důvěra a ctnost spolehlivosti jsou v mezilidských vztazích vzájemnými protějšky. S důvěrou souvisí **dobrá vůle**, snaha o rozumnou dohodu. Bratrství v tomto širokém pojetí je tmelem svobodné společnosti, předpokladem ústavního konsensu (ohledně základních pravidel uspořádání politického života), a tím i základem stabilní demokracie. (Aa)

Další hodnoty mají již instrumentální charakter, jsou hodnotami stabilního, funkčního a historicky trvanlivého uspořádání pospolitosti, a tedy jejího přežití:

Spravedlnost ve smyslu nestranného spravování společenství. Jako taková je základní podmínkou legitimního (tj. založeného na souhlasu členů pospolitosti) pevného řádu. (Aa,d-f, Bd)

Řád: pevný stát, poslušnost zákona, držení slova, ctění smlouvy, poslušnost a zároveň náročnost vůči autoritě, pečující o řád. Demokracii chápeme jako *řád svobody*, kde hodnota řádu zahrnuje občanské povinnosti. Řád a svoboda umožňují lidem vytvářet rozumná očekávání (expektace) a úspěšně podnikat. (Aa,c,e,f, Bc,d)

Pro naši orientaci v současnosti je užitečné si uvědomit, že víra ve **spravedlnost**, jako hodnotu **na úrovni institucí**, byla v naší kultuře značně oslabena během života ve dvou totalitních diktaturách a že hodnota **řádu** je u nás tradičně podceněna. Je proto vhodné, abychom je zde zdůraznili.

III DEMOKRACIE A DEMOKRATISMUS

Democracií rozumíme (A) politický systém, či zřízení, režim, zejména právní řád a mocenský rámec (Neubauer 1948), například stát či antická obec - polis,

(B) kde *lidští jedinci jako přirozené primární politické subjekty jsou si rovni navzájem i ve vztahu k veřejné moci* (Idea Demokratického klubu 2002) a ustavují a odvolávají tuto moc ve svobodných volbách.

Tato definice tedy vychází z **klasického aristotelského pojetí**. Chápe demokracii především jako záležitost moci a vládnutí. Demokracie, demokratický způsob vládnutí ve státě nebo obci (polis), je takové státní zřízení, kde vládne lid (většina) (Aristoteles, *Politika*, knihy III a IV). Tím se nesnižuje důležitost ostatních významů, které jsou logicky i empiricky odvozené.

Historické pojetí demokracie, jakožto výsledku dlouhého civilizačního vývoje, tuto definici rozvíjí na základě historických zkušeností:

1) antické athénské republiky (vláda práva, občan jako spoluvládce, aristotelská představa "dobrého vládnutí" podle principů spravedlnosti a ve prospěch obecného dobra),

- 2) antické římské republiky (vláda práva a důležitost rovnováhy moci: senát versus tribuni lidu),
- 3) křesťanského středověku (oddělení moci světské od duchovní a jejich osobitých sfér kompetence, vláda práva),
- 4) renesančního realismu Machiavelliho: reálné základy moci,
- 5) britské a americké (parlament; rovnováha tří mocí ve státě: zákonodárci, exekutiva, soudci a vláda práva),
- 6) univerzálních zkušeností moudrých vládců: důležitost legitimacy a její vazba na praktické prosazování spravedlnosti (Aristoteles: spravedlnost jako základní koordinující, organizační princip státu) a bezpečí (Machiavelli: základem státu jsou dobré zákony a dobré vojsko), což vše předpokládá účinnou, pevnou autoritu vlády (*není řádu bez autority*).
- 7) EU: obecné principy demokratického vládnutí ve smyslu *governance*, vztahu správy (exekutivy) k občanské společnosti: *participace, otevřenost, politická odpovědnost (accountability), efektivnost (cílenost, důslednost, proporcionalita prostředků, rychlost), a soustavnost (coherence)*. (*Bílá kniha evropského vládnutí*)

Důsledné zohlednění těchto zkušeností je prvním předpokladem stability státu, zejména tím, že pomáhá umístit moderní demokracii do té příznivější kategorie aristotelské klasifikace režimů podle jeho druhé dimenze (v čí prospěch se vládne, vládců nebo společného dobra obce?).

Obě části definice považujeme za nerozlučitelné a vzájemně se doplňující. Na příklad Zachariovu *neliberální demokracii* bychom v horším případě, kdy občané reálně mají malou možnost odvolat vládu ve volbách, patrně nemohli označit za *demokracii*. V zájmu jasnosti bychom ve sporných případech měli výslovně uvést, že pod termínem *demokracie* rozumíme demokracii liberální (ústavní).

Demokratismem rozumíme *souhrn jednotlivých prvků (rysů) charakteristických pro demokracii. ... Demokracie a příznivá míra demokratismu patří k nejvyšším hodnotám společnosti. Poněvadž tyto hodnoty, jsou-li ponechány spontánnímu vývoji, jsou zákonitě ohrožovány, pokud jde o míru demokratismu a dokonce i pokud jde o existenci demokracie, je třeba podporovat uplatnění činitelů působících k ochraně a posílení míry demokratismu (garanční činitele)* (*Osmá souhrnná informace, Idea Dk*). *Osmá souhrnná informace* pokračuje delším odstavcem, v němž se vyjmenovávají příklady **garančních činitelů**, jako úroveň demokratismu (ve smyslu demokratických hodnot a oddanosti k demokratickým institucím) ve výchově a vzdělání občanů. Naším úkolem je propracovat, systemizovat, *operacionalizovat* tuto soustavu tak, abychom se o ni mohli běžně opírat v našich diskusích a jakékoliv činnosti.

IV SOUSTAVA GARANČNÍCH ČINITELŮ DEMOKRACIE

Výchozím bodem k jejich charakteristice a operacionalizaci může být přijatá definice demokracie a historický exkurs do vytváření soudobých vyspělých demokracií a zobecnění jejich podstatných rysů. Vyjdeme ze dvou složek demokracie: (A) fungující stát jako právní řád a mocenský rámec a (B)

politická rovnost občanů a veřejná moc, ustavená a odvolávaná ve svobodných volbách.

A) Činitelé, kteří zajišťují fungující liberální stát

- a) Růst občanů (včetně elit) v aktivním a odpovědném přístupu k životu, ve vzájemné úctě a spravedlnosti.
- b) Ústavně zakotvené občanské (osobní, politické a ekonomické) svobody.
- c) Skutečná ústavně zakotvená dělba mocí ve státě: oddělená moc zákonodárná, výkonná ("exekutiva"), a soudní.
- d) Výkonná a nezkorumpovaná státní správa a místní samospráva.
- e) Dobrá (jasná a ne příliš složitá) soustava zákonů.
- f) Účinný systém spravedlnosti: nezkorumpované a výkonnou mocí nemanipulovatelné soudy a účinný vyšetřovatelský a policejní systém, pracující s rozumnou rychlostí a schopný prosadit vládu zákona.
- g) Efektivní obrana před vnějším nebezpečím, která může být zajišťována spoluprací se spojenci, ale vždy zůstává zodpovědností vlastní vlády; tj. musí být vypracovány alternativní scénáře pro případ, že spojenectví selže.
- h) Oddělení církví od státu, včetně jejich ekonomické nezávislosti.

Činitel (a) je základní; růst v lidských a občanských ctnostech je předpokladem rozvíjející se demokracie, váží se k němu demokratické hodnoty. Zároveň však jeho nedostatek je slabinou současných demokracií; řada autorů tvrdí, že soudobá ekonomika svobodného globálního trhu zhoršuje životní podmínky většiny lidí a narušuje *morální jádro* demokratické kapitalistické společnosti (např. Fukuyama 1997, Reich 2003). Je nezbytné hledat nápravu. Určitá naděje by snad mohla spočívat ve výchově k demokratismu, v odpovědnějším zaměření masových medií (důslednější regulace a výběr při poskytnutí licence?) a v reorientaci hospodářského růstu ve prospěch lepších pracovních podmínek (*společnost vědění, solidární ekonomika*) v souvislosti s vytvářením globálních struktur demokratického vládnutí.

Činitelé (b-h) jsou institucionální podmínky (formální instituce), které fungují špatně, pokud je nenaplnuje vhodná občanská a politická kultura: zažité vědomí práv a odpovědností, umění demokraticky žít, vládnout i poslouchat. Občané cítí zodpovědnost za stát a vyžadují totéž od elit (a).

Činitelé (b-c) spadají do dimenze *svobod*, ale nevyčerpávají ji.

Činitelé (d-f) (případně (d-g), pokud uvažujeme mezinárodní vztahy) specifikují dimenzi "řádu". Viz *Bílá kniha evropského vládnutí*, Evropská komise 2001.

Fungující liberální stát zde specifikovaný naplňuje důležité aspekty ideálů rovnosti a volnosti. Např. společensky, politicky a hospodářsky slabší členové společnosti jsou kriticky znevýhodněni v mnoha ohledech, pokud právní systém funguje špatně.

B) Činitelé, které odlišují demokracii od nedemokratických státních zřízení:

- a) Svobodné volby ve smyslu politických svobod zahrnutých pod A b), tj. při svobodě informací, sdružování, určité rovnosti v přístupu k masovým médiím a jejich politické nestrannosti (důslednější regulace?), při dostatečné váze veřejnoprávních medií.

b) Volební systém, který zajišťuje určitou rovnost hlasů, ale zároveň i kontrolu voličů nad jejich reprezentanty (*democratic accountability*). Jde tedy o určitý kompromis mezi poměrným hlasováním (rovnost hlasů) a klasickým většinovým hlasováním, kdy voliči volí přímo svého poslance a jeho stranu pouze zprostředkovaně přes jeho osobu. Tím je podpořena politická odpovědnost stran voličům.

c) Politická odpovědnost (*democratic accountability*) výkonných orgánů státu (exekutivy) vůči parlamentu.

d) Státnická odpovědnost systému spravedlnosti, která zahrnuje oddanost ideálu spravedlnosti, moderovaného realismem, lidskostí a moudrostí (Aa). Je obtížně definovat spravedlnost obecně, filosofové a právníci se o to pokouší přes dva tisíce let, ale pojem a ideál spravedlivého soudce nebo dobrého vyšetřovatele je znám ve všech vyspělejších kulturách – poznáme ho nebo jí podle skutků. Toto téma se trvale vrací do veřejné debaty. Spadá sem i naše klubová debata o případném stanovisku Dk ke korupční afěře na Právnické fakultě.

Činitele (a-b) je možno chápat jako součást dimenze svobody: svobody soutěže o moc. Činitelé (c-d) spadají opět do dimenze řádu. Tyto formálně institucionální podmínky opět potřebují pro své naplnění vyspělou politickou kulturu (Aa).

C) Cesta od technokratického/byrokratického vládnutí k politickému – demokratickému a právnímu: Do jaké míry je naše společnost zralá pro demokracii?

Komunistický normalizační režim se opíral o sovětskou moc a nemusel si dělat starosti s legitimitou nebo s politickým souhlasem ovládaných. Fungující pořádek v zemi zajišťoval strach, sítě osobních a pracovních vztahů, klientelistické a korupční vazby. Právní systém zasahoval (v nepolitických záležitostech) spíše výjimečně (kromě začátku sedmdesátých let) a spíše v neprivilegovaných společenských vrstvách.

Výzkumné studie (viz **Odkazy** níže) struktury vládnutí v našem státě v 90. letech a osobní zkušenosti naznačují následující obraz: nesporně zmizel strach z nevypočitatelné tajné policie a nastoupila loajalita ke svobodné demokratické republice. Tento politický kapitál a legitimita se však postupně ztrácí (jak naznačuje stále klesající volební účast: v roce 2002 *volilo* demokratické strany pouze necelých 47% oprávněných voličů). Společenskou koordinaci, fungující řád zajišťuje směs nových a obnovených sítí osobních a pracovních vztahů a klientelistických a korupčních vazeb (technokratické "umění vládnout") a vlády práva. Nejsem si jist, zda tento důležitý prvek demokratismu – vláda práva, nabývá na váze. Patrně se do určité míry podobáme Itálii: spíše střední a jižní - ale bez mocné katolické církve a s menším vlivem mafií, ale o to rozšířenějším klientelismem a korupcí - v žebříčku TI (*Corruption perception index 2003*) jsme spolu se Slovenskem za/pod Estonskem, Itálií, Maďarskem, Litvou, Řeckem, Bulharskem, Polskem a Chorvatskem a rok od roku klesáme.

Nasadíme-li v této situaci kritéria demokratičnosti, dostaneme žalostný obraz, který však bude z části zkreslující. Politická kultura se nemůže samovývojem změnit k lepšímu, k vyšší úrovni demokratismu, za pár let. Lidé

spontánně nepřestanou obcházet pravidla a zákony. Pokud si tohoto budeme vědomi a zaměříme se na dynamiku (přibližujeme se ideálu?) má i náročné srovnávání nebo měření smysl a je potřebné. Výše uvedená kritéria vyjadřují IDEÁL, o nějž musí stále usilovat i vyspělé demokracie (Bílá kniha evropského vládnutí je výrazem takového úsilí). Uvědomělé působení odpovědných elit a (doufejme) působení spolků jako náš Dk a podpora vlivem dobrých příkladů vyspělejších zemí může přinést nápravu – ale příklad a úsilí odpovědných elit je rozhodující. Zatím se však musíme smířit s tím, že naše demokracie má vady, že naše svobody a práva jsou omezeny – úměrně našim vlastním selháním v dodržování a prosazování řádu. Nemělo by to však být pasivní smíření, ale podnět k moudrému a vytrvalému úsilí.

Vážné slovo na závěr: Otázka stability státu, jeho odolnosti v historických zvratech, je pro nás v naší geopolitické situaci životně důležitá. Naše dlouhodobá prosperita a přežití jako národní kulturní pospolitost na ni závisí zcela zásadně. Vývoj k otevřenější, svobodnější společnosti, hlubší a odolnější demokracii, pevnějšímu a spravedlivějšímu řádu není nikdy zaručen ani samočinný. Z předchozích úvah plyne, že co rozhoduje, je *umění vládnout* na úrovni elit i občanů – vůle a umění dobře spravovat a řídit stát a věci obecné, rozšiřovat svobodu, uvolňovat prostor pro iniciativu a zároveň upevňovat spravedlivý řád, podržovat se legitimní autoritě a zákonu a zabezpečovat stát. Klíčové jsou znalostní a osobnostní úroveň politických elit a celé politické kultury. Naše diskuse nejsou pouze akademické; pouze pokud jako Klub přispějeme ke kulturní a civilizační síle naší společnosti, plníme úkol, který jsme přijali.

Odkazy:

Bílá kniha evropského vládnutí, Evropská komise 2001, COM(2001) 428 final, 25.7.2001.

Osmá souhrnná informace o Demokratickém klubu, III. Idea Demokratického klubu, duben 2002

Aristoteles *Politika*

Pavol Frič a kol. 1999 *Korupce na český způsob*. Praha: Nakl. G plus G

Francis Fukuyama 1997 *The End of Order*. London: The Social Market Foundation

Pavel Machonin, Milan Tuček 2002 *Zrod a další vývoj nových elit v ČR*. Sociologický ústav AV ČR

Zdeněk Neubauer 1948 *Státověda a theorie politiky*. Praha: Jan Laichter

Robert Reich 2003 *Slušná společnost*. Praha: Vize 97

Fareed Zacharia 1997 "The rise of illiberal democracy", *Foreign Affairs* 76: No.6 (český překlad v: *Střední Evropa*)

Jaromír Žeglitz (Ed) 1995 *Velké postavy politické filosofie*. Praha: Občanský Institut (je stále k dostání v OI v Emauzích, cena 50 Kč).

Diskusí v pracovní skupině se zúčastnili kolegové Jiří Duben, František Filaun, Jan Friedlaender, Jiří Laube, Stanislav Patejdl, Zdeněk Pavlík, Josef Srbený, Jan Škaloud, Eva Švandová, Lumír Tuček. Konečný text připravil Luděk Rychetník (ludekr@volny.cz tel. 271 723 985; Ruská 56, 101 00 Praha 10).

NĚKOLIK POZNÁMEK K MATERIÁLU: *DEMOKRACIE A DEMOKRATISMUS: POKUS O OPERATIVNÍ POJETÍ*

Hned v úvodu bych chtěl vyjádřit názor, že uvedený materiál je jako celek hodnotným příspěvkem, jenž zaslouží svědomité využití při dalších pracích na vymezení a analýze prvků demokratismu, čímž se, jak věřím, skupina Dk *Obecné otázky demokracie* bude chtít dále zabývat. Můj příspěvek jsou právě jen jednotlivé poznámky k textu, nikoliv pokus o celkový (ať pozitivní, ať negativní) kritický pohled. Považuji za vhodné skromně nabídnout své myšlenky, jež u některých položek předloženého textu zvýrazní jejich význam, u jiných poukáží na potřebu správného chápání a u dalších pak na jejich problematičnost.

1) Již v podtitulu je materiál označen za *dílčí výstup k diskusi*. Je třeba respektovat, že jde o výstup **dílčí** jednak **tematicky** (nevyčerpává celý okruh současné, a tím spíše budoucí pozornosti skupiny), jednak **personálně**: podíl účasti jednotlivých členů skupiny v ní i na předloženém textu je velmi rozdílný; v žádném případě nejde o syntézu názorů členů uvedených jmenovitě v závěti materiálu. Výraz *diskuse* by neměl svádět k představě bezprostřední výměny názorů v nějaké debatě. Sám jsem v přehledu členů skupiny rovněž uveden, ale jejich setkání k předloženému materiálu jsem se neúčastnil. Cítím se tedy účastníkem diskuse jen svými jednotlivými (mnohdy polemickými) připomínkami mimo zasedání skupiny. Tak tomu bude asi i u některých jejích dalších členů.

2) Významné je v materiálu **konstatování, že se pohybujeme v oblasti politické filosofie**. Demokratický klub jako občanské sdružení není totiž organizací primárně teoretickou (filosofickou, politologickou, sociologickou). Je nestraničnou politickou organizací s **praktickým zaměřením** na aktuální politickou realitu ve specifických aspektech (demokracie a demokratismus). Tím nemá být význam teoretické aktivity v Klubu popřen. Dk měl vždy jako nepominutelnou položku své aktivity studium problémů demokracie. Bylo tomu již v t. zv. *Instrukčním řádu*, který byl prvním písemným dokumentem Klubu z podzimu 1948, a je tomu tak i v jeho současných písemných stanovách. Vždy však mělo mít toto studium očekávaný efekt v tom, že **dá své výsledky k dispozici** pro eventuální využití v zaměření a vyjádření praktické aktivity Klubu. Praktická politická aktivita je primární. V ní nejsou výsledky teoretické aktivity uplatňovány bezprostředně. Proto také skupině *Obecné otázky demokracie* nepřísluší řešit problematiku praktického zaměření činnosti Klubu; to náleží statutárním ústředním orgánům.

3) Materiál (v části I. V rubrice *Užívané pojmy*) charakterizuje kulturu v obecném smyslu a vyjadřuje (v téže části v rubrice *Smysl této diskuse*), že součástí kultury je politická kultura. V obou případech jde tedy o určitou stránku stavu společnosti (byť se způsobílostí se vyvíjet). Stav tu sám o sobě není hodnotícím hlediskem. Je tedy **politická kultura něco jiného než kulturnost politiky** (postulovaný charakteristický rys politiky).

4) V části I. v rubrice Užívané pojmy se mluví o *liberální* nebo *konstituční* demokracii. V části III. v rubrice *Obě části definice* pak autor doporučuje: *Vzájmu jasnosti bychom ve sporných případech měli výslovně uvést, že termínem „demokracie“ rozumíme demokracii liberální (konstituční).*

Nejprve **k pojmu liberální demokracie.** Členové Dk vědí dobře, co je demokracie. Vždyť každý člen podepsal přihlášku, v níž je demokracie definována, a každý člen Klubu dostává *Souhrnné informace o Dk*, kde je v *Ideji Demokratického klubu* demokracie jakožto demokracie politická blíže charakterizována. Spory o definici demokracie v Dk, pokud vím, žádné nejsou ani nebyly. Jde ovšem o definici pro praxi; definice má vyloučit zneužívání pojmu demokracie (viz např. *demokracie socialistická*). Pro teorii však nemusí jít o definici jedinou a výlučnou. To, co v Dk charakterizujeme jako demokracii (resp. demokracii politickou), je označováno v některých politologických úvahách v poslední době jako demokracie liberální. To vyvolává představu, že může být i demokracie neliberální. (To skutečně uvádí výslovně F. Zakaria, jež autor materiálu připomíná; Zakaria však charakteristiku demokracie nechápe tak, jak zde uvádím o Dk, nýbrž zužuje ji v podstatě na princip voleb. Uvádí např., že *i Adolf Hitler byl přece zvolen říšským kancléřem ve svobodných volbách.* Odhlédneme-li od historické nepřesnosti, zůstává Zakariovi za rámcem pojmu demokracie to, co my považujeme za jeho součást.) Při důsledné aplikaci naší definice a charakteristiky pojmu demokracie dojdeme k tomu, že demokracie bez liberalismu být nemůže, kdežto liberalismus bez demokracie ano (liberalismus byl dříve než některé demokracie (ne snad přímo v našem smyslu tohoto pojmu; viz např. závěrečné období habsburské monarchie). Ovšemže je termín demokracie (ne však přímo v našem smyslu tohoto pojmu) zneužitelný, tj. že se může stát toliko firmou, vývěsním štítem. (Zde nejsou příliš nebezpečné případy demokracie s přívlastkem např. lidová nebo socialistická; tady hned víme, že jde o *contadictio in adjecto*; leckdy se však ve vývěsním štítě označuje určitý stát za demokratický, ač demokracií evidentně není, viz např. Německá demokratická republika nebo Vietnamská demokratická republika.) Avšak nebezpečí, že se stane firmou (vývěsním štítem) v rozporu s tím, co skrývá, se nevyhne ani termín liberální demokracie. Tak jako nic kromě přesného definování nezabrání tomu, aby nedemokratické subjekty samy sebe nazvaly demokratickými, tak nelze zabránit tomu, aby zmodernizovaný termín *liberální demokracie* použil kdokoliv a jakkoliv chce (strana V. V. Žirinovského v Rusku se jmenuje *Liberálně demokratická strana*). Doporučuji tedy k doplnění termínu *demokracie* o termín *liberální* přistupovat zdrženlivě a obezřetně.

K termínu konstituční demokracie lze uvést, že (na rozdíl od termínu *liberální demokracie*) se v politologických úvahách vyskytuje jen ojedinele. Sám o sobě je nesrozumitelný. Konstituce (constitucio) znamená ústavu jako základní zákon státu. Historicky známe konstituční monarchii, která vystřídala monarchii absolutní (Absolutismus byl vystřídán konstitucionalismem). Obdobu pro vývoj demokracie tu nelze konstruovat. (Zakaria, pokud vím, nepoužívá termín *konstituční demokracie*, ale zato termín *ústavní liberalismus*; pojem odpovídající tomuto termínu je vytvořen vcelku přijatelně: má jít o liberalismus, který *klade*

vládu zákona do základu politiky.) Doporučuji termín *konstituční demokracie* nepoužívat.

5) Přimlouval bych se za to, aby skupina *Obecné otázky demokracie* věnovala v budoucnu pozornost vztahu rovnosti a svobody a struktuře svobod **v současné rozvinuté demokracii**. Poukaz na svobodu a rovnost v relaci k požadavkům Velké francouzské revoluce (část II., rubrika *Hodnotová soustava demokracie*) je poznamenán historicky i tím, že tehdy šlo o svobodu pro třetí stav a jeho rovnost s privilegovanými dvěma stavy (aristokraté a klérus). Pozdější historie přinesla boj o všeobecné hlasovací právo jako symptom požadavku rovnosti pro čtvrtý stav. Přitom na přelomu 19. a 20. století zůstávala v tehdejších demokraciích polovina obyvatelstva (ženy) bez plných politických práv. V problematice svobody a rovnosti vystupuje dnes do popředí situace lidského jedince, kdežto v dřívějších obdobích, pro které se nárokovala svoboda a rovnost, byly národy, stavy, třídy a ženská část populace.

6) Význam **řádu**, a to speciálně z hlediska vývoje demokracie, je nepochybný (viz část II., rubrika *Řád*). Řád má za svůj protiklad antiřád, běžněji řečeno anarchii. Pravděpodobně je řád předpokladem demokracie (to by bylo třeba dále zvažovat a zkoumat). Řád ovšem nevede přímo k demokracii a je i ve společenských soustavách, které mají do demokracie daleko. Byl zřejmě i v absolutní monarchii a ve fašistických a komunistických diktaturách. Tomu se materiál při vymezování pojmu řádu chce vyhnout tím, že *nejde o jakoukoliv hodnotově neutrální pravidelnost ... pro řád je charakteristická spravedlnost*. A v tom je právě malér; spravedlnost lze totiž objektivně definovat ještě obtížněji než sám řád. (Slovník spisovného jazyka českého *Academia, Praha 1989* k heslům *spravedlivý, spravedlnost* uvádí čtyři netotožné významové polohy. Navíc je tu značná variabilita v subjektivním názoru na to, co je spravedlivé, nehledě na to, že určitý ideál spravedlnosti (k demokratickému pojetí protikladný) vyhláší, a to opět ze svého hlediska, i jednotlivé totalitní ideologie. Doporučuji problematiku řádu a spravedlnosti považovat nadále za otevřenou a pokoušet se o její vyjasnění.

7) Věřím, že pokud je v materiálu zmínka o *kontrole voličů nad jejich representanty* (část IV., položka B, b), nejde o kontrolu ve smyslu skládání účtů voličům a odvolatelnosti v průběhu volebního období, jak ji proklamoval tzv. reálný socialismus. Takže při vyloučení imperativního mandátu lze závěry z kontroly realizovat až v dalších volbách, což však vyplývá už z principu svobodných voleb (viz položku B, a). Běžnými připomínkami a jinými podněty mohou ovšem voliči fakticky své reprezentanty ovlivňovat i v průběhu volebního období; to však není kontrola.

8) Politická *odpovědnost výkonných orgánů státu (exekutivy) vůči parlamentu* (část IV., položka B, c) zřejmě znamená vyslovení nedůvěry vládě, a tím její povalení. Jde tedy o parlamentarismus. Ten však nelze považovat za specifický činitel *odlišující demokracii od nedemokratických státních zřízení*. Jde o systém uplatněný typicky ve Velké Británii a na evropském kontinentu, nikoliv však v USA, popř. v dalších státech prezidentského typu. (srbeny.mail@volny.cz)